

գրուել¹ առանց այս կամ այն գաւառը թուել ուղիւն, մերձաւորապէս կ'ըսուէր "կողմն Տարաւնոյ", վասն զի Տարուն (Taraunitum Տակիտոսի թով. տես Վարդ. Գ. Լած. Թ. 30) ամենէն ծածկմն էր, Ջայոյ կը ցուցնէն² որ Տարուն, յաւնականն, որով խԱՍ. 29 Տուրուբեան կը մեկնուի. նմանապէս զայս կը ցուցնէ այն պարագան, որ Փառաստի թով. 123³ կը բերէ Տուրուբեան բառած նախնային մէջ գտնուող Արշամունիք գաւառն "Ի... Տարոն գաւառէն" կ'ըսուի:

Սերէոսի 33 եւ 45 էջերն եւ Յովհ. Կթդ. 39 էջն վերը (էջ 302) յառաջ բերուած տեղերն կը հետեւի որ Է. գարուն Այրարատ նահանգը կ'ըսուէր "Աշխարհ Տանուտեան վանդին", իսկ Վասպուրական նահանգը՝ "կողմն Վասպուրական Գնդին", Եւ որովհետեւ Սերէոսի թով. 116 եւ 140 նաեւ "կողմնը Սեփական Գնդին, կը յիշուին, մարդ կը մտէ ընդունելու որ — քանի որ Սեր. 140 նայելով⁴ Սեփիք խորոյ նիւթ չէ — ասով Տուրուբեան նահանգը՝ Հայաստանի կենդրոնական մեծ նահանգներուն իբր երրորդը կը նշանակուի⁵, Թե եւ պէտք էր չկայ որ Սեփական Գնդին կողմնը ըստ տարածութեան՝ վերէն Տուրուբեան ըսուած նահանգին ճիշտ համապատասխանած ըլլան: Եթէ այս ըսուածն ուղիղ է, այն ասին յետնացոյն Տուրուբեան նահանգը զարգացաւ յայտնաւ եկած է այն երկրէն, որ Է. գարուն իւր մէջը կենդրոնականէն՝ Սեփականի Գնդին (այս է մերձաւորապէս "Սեպուհի Գուռիք")՝ "կողմն Սեպուհի Գնդին" անուանուած է:

1 "Միջինիկ յԱրշամունեայ տեղեացն ի նահանգնէն Տարոն գաւառէն: Գոսառնն այստեղ սեռակամի տեղ գրուած է՝ նահանգի բացատարանն ապքեթութեամբը:

2 Գուռն — արքա. jund յուն. θήρα "նահանգի մը մէջ կենդր. բանակները, զինուորական գաւառ, բանակութեմ" իմաստով աս St. Martin, Mémoires, 1, 28—29. 3 Սեր. թով. 116 Արարատքը երեքի կը բաժնուին. մէկ առաջին յԱրարատ կ'ընթաց, երկրորդ առաջին "Սեփական Գնդին կողման, եւ երրորդը՝ ՍԱղւառն: Գեւորդ թով. 11 մէկ առաջը կ'ընթաց Վասպուրական եւ կ'առնու "գաւառն եւ զարմար որ մինչեւ ի Ղաթխան քաղաքը, երրորդը կ'ընթաց Տարաւնոյ (1) կողմն, եւ երրորդը կողմն (Արշամիք ամրոցը) Այրարատի մէջ:

4 Սեփական անուանուած է սեպուհի որ է աղնուական ասն մը ոչ-անդրանիկ որդին՝ ասորերեւով քանափորէ (տեք, զլուի ասն) եւ նախորդէ (իշող իշխան). Փարս. 148—49:

5 Սեփե զանազանելու է Սեփական քանից ժամերը Փառաս. թով. 251, որ իւր յայտնի գտնուց ըսել է. Մարգարեական քանից Փարս. 495 ու լեզ Մարգարեականն այսօրինայ Փարս. 186 է ըստ անուան զանից կամ այրուի Մարգարեականն երբ Արշամունեայ թագաւորութեան չեա մարդ պետութիւնն ալ վերացաւ. Մարգարեականն աշխարհի) քանից անուց մնաց բանական: Մարգարեայց երկիրն էր Վարպարականն մինչեւ ճաւառ եւ Ղաթխան (Սոր. 77). այս երկիրն կամ ասոր մէկ մասը պահէն նմանապէս Մարգարեականն անունն իբր թեմ նախկինպետին Ղաթխան անիւսի՝ "Նախկինպետ աստանին Ղաթխանուն եւ Մարգարեականին թով. 128, "Նախկինպետական անուն մարգարեականին" անդ 240 (այն ժամանակ Ղաթխանն քաղաքն Մարգարեական գաւառին Համարյալան ասանք փոխադրուած): Ղերսէս Շինողի (Սեր. 118) ասին Գուռն

Տուրուբեանի կողմնին ի սկզբանէ Արտաշէսի երկրին մասն էին եւ Այրարատ: չեա մնացին Հայ թագաւորաց եւ պարսիկ մարզպաններու տակ, մինչեւ որ 591ին Այրարատայ չեա Հռոմի անցան: Առաջին անգամ այս կողմերը խորենացոյ աշխարհագրութեան մէջ կ'ընդունին հաստատուն ասհմաններն ու Տուրուբեան անունն, որուն ծագումն եւ իմաստը միշտ է: Տուրուբեան անունն երկրորդ մասը կընայ ընդանարար Հայ. Էրեւն բառն ըլլալ:

(Հարաւ-իւրի)

Հ. ՀԻՐԱՇՄԱՆ

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՈՍՈՒՄՆԱՆ ՀՈՅՈՒՆԵՆՈՒԹԵՆՆԵՐ

Հերու հրապարակեցներ ուսումնաթերթիս մէջ Պրոֆ. Պ ե զ Ե Ր Ս Ր Ն Ե ինքնագիր աշխարհարար յօդուած մը,¹ որ մեր Հայ թերթերուն մէջ բաւական արձագանգ գտաւ եւ աղմուկ հանեց. նշնպէս եւ տեղեկատու գրութիւններ Հայագիտութեան մասին: Պրոֆ. Պեղեբաբնի այն յօդուածը՝ ոմանց արտաքին կարգի հետաքրքրութիւնը շարժեց, այլոց ալ զարմանքը, կէպ թովմայական անհաստութեամբ վերաբերուեցան անոր, այն աստիճանի՝ որ Եւրոպա ճամբորդութիւն ընդունելու եւ ի մասնաւորի Ասորիոյ ոստանն այցելուելու յանձնարարուեցաւ՝ եթէ հնար է, կերպով մը խորոյ նիւթ եղող ձեռագիրը քննել եւ ստուգել: Ստանձնուած պատճենը կամ յանձնարարութիւնն ի կատար անելը՝ գոնարին բան մը չէր, վասն զի իւրաքանչիւր դէ՝ որ այցելուի տիրաւոր մեր վանքին դուռը կը բախէ, կարող է — ասանց այլեւայլ — տեսնել Հայերենագէտին իսկական ձեռագիրը, որ իբրեւ եզրական, հետաքրքրաշարժ առարկայ մը՝ ի տես գրուած կը կենայ Մայր-Վանքի մասնաշաղկապին՝ Հայկական բաժնին մէջ — Վկայ այս մեր պատմանին՝ ի մէջ այլոց, "Եթ երեւոտի" թարգմանիչը — Պր. Ս. Լիսիցեան:

Հայ հասարակութեան ցոյց տուած այսպիսի հետաքրքրութիւնը դրոյց զմզ մտք

գումարուած ժողովքի մը ստորագրութեանց մէջ կը յիշուի Յովհաննէս եպիսկոպոս մը Ոստանի եւ Մարգարեական Հայոց՝ Ղերսէսէն ետքը երկրորդ տեղը. Finek, Katal. d. arm. Hdsehr. 1903, էջ 28: Հմմտ. Ինքնական, Հնագիտ. Բ. 188—190. ՀՀ. 220—221. Gelzer, Anfänge der arm. Kirche 138.

1 Եւ ՆԱ. ԺԸ. էջ 131:

ուշադրութեան եւ հետաքրքրութեան ուրիշ նիւթ մըն ալ ընծանելու, տեղեկութիւն տալով տարազգի հայերէնի հետամուտներուն — «սպագագ հայերէնագէտներուն», մասին: Այս վախճանաւ գիմեցիք մէջ մեզի ծանօթ ու բարեկամ հայագէտ անձնաւորութեանց, խնդրելով որ պատասխանել հաճին մեր սա հարցումներուն, 1. Գանի հոգւոյ հայերէն կը սորվեցնեն, 2. Ինչ գաղափարք կը գործածեն եւ ինչ մեթոդով կ'ուսուցանեն, 3. Հայերէնի հետամուտներն ապագային՝ ինչ բանասիրական մասնաձիգ պիտի ընդգրկեն, 4. «Ապագայ հայերէնագէտներուն, անուններն ինչ են եւն»: Մեր ստացած պատասխաններէն կը քաղենք հետեւեալները — Ժամանակագրական կարգաւ: — Բայց պարտք կը համարինք կանխաւ մեր սրտագին շնորհակալութիւններն յայտնելու՝ հոս հրապարակ, այն մեծարոյ հայերեկագէտներուն, որոնք բարեհաճեցան մեր հարցմանց պատասխանել:

Առաջին պատասխանը՝ զոր ընդունեցանք, Ստրասբուրգ քաղքէն էր — Դորոֆ. Hübshmannէն: Կ'երեւալ թէ այժմեան հայերէնի հետամուտները՝ մեծ են տակի Դորոֆ. Հի-քլ-նի միայն գրաւոր վաստակներէն օգտուելով բաւականանալու. վասն զի Գոկոս. Պարսոփիւր վերջին աշակերտին ընթացքն առաւարտ լինելէ ի վեր՝ մեծաւոր հայերեկագէտը հայերէնի դասաւանդութիւնը զազրեցուցած է — առ ի չգոյէ հայերէնի հետամուտ աշակերտի: Երկրորդ եւ ամենէն մանրամասն պատասխանը ստացանք Զարլոտտենբուրգէն: Բերլինի մեծ համալսարանին մէջ հայերէնի ուսման մասին մեզի տեղեկութիւն կու տայ Գոկոս. Finck, որ ինքն է միանգամայն տեղւոյն համալսարանին ուսուցչապետն հայերէն, սամուսերն եւն լեզուաց բաժնին: Յիշեալ համալսարանին մէջ՝ ըստ Գոկոս. Ֆինկի, հայերէնը համատ ցիրք ու գեր ունի՝ Գոկոս. Ֆինկ հայերէնի հետամուտ միայն երեք հոգի ունի — իրեւ աշակերտ, որոնք հազիւ անցեալ կիսամեակին (Semester) սկսեր են հայերէն լեզուն սորվելու, առանց նախաւոր ծանօթութեան. եւ կիսամեակին վերջերն արդէն ի վիճակի են եղեր Մովս. Խորենացոյ Պատմութիւնն իրեւ ընթերցածոյ գիրք կարգալու եւ թարգմանելու: Ի սկզբան շոր կտակարանին ինչ ինչ կտորներ կարգացել են, «իսկ հիմայ» կ'ըսէ Գոկոս. Ֆինկ, պարտները կարող են վարժ ընթերցող եւ գիւրութեամբ թարգմանել,

այնպէս որ ինծի կը մնայ միայն դժուարին տեղեաց լուծումն կամ մեխութիւն տալը: Հիմակ ու հիմայ մէկգի դրած եմ քերականական եւ համեմատական լեզուաբանական խնդիրները: Միտք ունիմ այս խնդիրներն այն առնն միայն շօշափելու եւ յուզելու, երբ ունկնդիրներս ի վիճակի են՝ առանց իմ օգնութեանս, գրաբառը լաւ հասկնալու: — Քերականական մասն հիմքը պիտի դնեմ՝ իբր դասագիրք, Մէյէի Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique, յաւելլով ու բազմացնելով պէտք եղածն — ունկնդիրներու համար: Իմ դասաւանդութեանս գլխաւոր մասն կամ էական կէտն է՝ հայերէնի հետամուտներուն ուղղակի հայկական աշխարհէն առաջնորդել, ծանօթացնել անոնց անըզմիջական կերպով հայկական իրողութիւնները — առանց ամենեւին դժուարութիւնէ մը խորջուր եւ խուսկու, եւ ըստ այսմ ալ աշակերտներէս պահանջելու որ այս վախճանիս համար՝ թէ իրենց տաղանդն եւ թէ փոխը գործածեն ամենայն ճգամբ: Վասն զի ինծի կ'երեւալ թէ հայերէնի կիսատ կամ պակասաբար ուսումն եւ ծանօթութիւնը՝ ինչպէս որ բազմաթիւ օրինակները ցոյց կու տան, ճշմարիտ գիտութեան օգուտ չի կրնար բերել, եւ թէ աւելի լաւ է եռանդունները հիմնովին հրահանգել, իսկ անյարմարներն ետ կեցնել՝ քան թէ կէս-ուսանքը բազմացնել: Գոկոս. Ֆինկ երեք աշակերտ ունի, երեքն ալ լեզուաբան: Երկուրք՝ Պր. Rudolf Fuchs եւ Պր. Otto Grüenthal համեմատագիտական լեզուագիտութեամբ կը պարագպին, եւ շնորհաբար պագիտութեան մասնաձիգին մէջ առաջնակարգ գիրք ունին, իսկ երրորդը՝ Պր. Gotthold Weil, արեւելեան, բայց գլխաւորաբար սեմական լեզուաբանութեան կը պատադի: Երեքն ալ շատ յառաջադէմ են: Գոկոս. Ֆինկ յոյս կու տայ որ հայերէնի ուսումը Բերլինի համալսարանին մէջ շատ պիտի ծաղկի: — Իցիւ թէ:

Հանդէսիս ընթերցողներուն ծանօթ է թէ հայ գերբի համալսարանին մէջ՝ հայերէն լեզուն աւանգուժը յանձնուած է Գոկոս. Բ. Խալ-լի-նցին: Թերթիս աշխատակիցը Բերլին գտնուած ատենն իսկ շատ մ'աշակերտներ ունեցած է, այսպէս, Sieglin, Dr. Schefetelowitz, որ մեզի իւր «Հին-հայերէնի ձայնագիտութեան մասին» գրութեամբ ծանօթ է եւ ռարբի Dr. Fuchs, իսկ հայերէն բերբի հա-

մալաբարներն մէջ երեք հոգւոյ հայերէն լեզուն կ'աւանդէ, որոնք են՝ Dr. Th. Oesterreicher, ժողովրդապետ ի Հայագիւղերգ, աստուածաբան եւ քաջ սեմագէտ. հայերէնը՝ որ նոր սկսած է սորվիլ դոկտ. խալաթեանցի քով, Ս. Գրոց քննական ուսումնասիրութեան համար է, Մի եւ Նոյն նպատակաւ կը սորվի Հայերէն լեզուն նաեւ Johannes Graf, երիտասարդ աստուածաբանութեան ուսանողը՝ որ Բարուշվայցի է եւ Merxի աշակերտ: Երրորդն է Eduard Prokosh, երիտասարդ մագիստրոս Ձիկագոյի համալսարանին, հմուտ հնգեւրոպագէտ եւ բուն բանասէր, դոկտ. խալաթեանց նպատակայարմար չհամարելով եւրոպական լեզուսէն հրատարակուած քերականութիւններէն եւ ոչ մէկը՝ իւր դասագիրք, ինքն իրմէ կ'աւանդէ քերականական դասը, սգաուելով գլխաւորաբար Ա. Ստընեանի եւ Մէյէի քերականութիւններէն՝ գործնականը տեսականին հետ միացնելով, փոխելով եւ աւելցնելով կարեւոր տեսանք: Եւ Կարիերի բարեփոխած Լաուերի քերականութիւնն ալ կը գործածէ իւրեւ. «Պաղկադաղ ընթերցանութեան»:

Պրոֆ. Conybeareի Օքսֆորդէ գրած նամակին այն հետաքրքրական մասը՝ որ մեր հարցման հետ աղբիւս ունի, քաղուածաբար յառաջ կը բերինք. վասն զի անիւն Անգղիոյ Հայերէնագէտներուն վրայ ամփոփ տեղեկութիւն մը կրնանք ունենալ. Պրոֆ. Կոնյեար ցաւ կը յայտնէ, որ ինքը հայերէն լեզուն չի սորվեցըներ մէկուն. սակայն եւ այնպէս՝ կ'ըսէ, մեր երկու համալսարանին մէջ կան քանի մը նշանաւոր անձնաւորութիւններ, որոնք հայերէնագէտներ են: Անոնք կը յիշէ Օքսֆորդի մէկէն՝ Պրոֆ. Margoliouth, որ միանգամայն արարեալէնի ուսուցչապետ է, Նոյնպէս Պր. Cowley, Magdalen Collegeի ուսուցչապետներէն մէկն եւ Bibliotheca Bodleianaի մասնագործանապետը, եւ Rev. F. C. Brightman, որ Magdalen Collegeի ուսուցչապետ է եւ հեղինակ Արեւելեան պատարագամատոյցներու թարգմանութեան հատորի մը, յորում կայ հայ Պատարագամատոյցի թարգմանութիւնն ալ: Կեմբրիջի մէջ կան Պրոֆ. Armitage Robinson, այժմ վերադառնալէ Վեստմինսթըրի, Պր. Maclean ուսուցչ. Christ's Collegeի, հրատարակիչ Եօթնականից թարգմանութեան նոր հրատարակութեան, եւ Պր. Montague Rhodes James, Կեմբրիջի թանգարանապետը: Այսպիսով՝ կը յաւելու Պրոֆ. Կոնյեար, թէպէտ

Հայագէտներն Անգղիոյ մէջ թուով սակաւաւոր են, սակայն համալուով՝ նշանաւոր: Յակասին կ'աւելցնէ յոգ. Հայագէտն Dr. Charlesին անունը՝ որ Trinity Collegeի մէջ (ի դուրսին) ուսուցիչ է Աստուածաշնչեան յունարէնի եւ աշխատած է Կաթի Նահապետցի վրայ՝ Պրոֆ. Կոնյեարի եւս հրատարակելու վրայ է Ս. Ղազարի երկաթագիր Մատուցի անգղ. թարգմանութիւնը, Նոյնպէս եւ Ժամագրի եւ Պարիսի (Fonds Armen. 20) Ցոսմանի ժողովածուն:

Ֆրայբուրգ քաղաքին մէջ եւս ունիք հայերէնագէտ մը — Prof. Dr. Simon Weber, բանբանութիւն մեզի իւր «Եզնկայ Ընդդէմ՝ աշխարհ գործոյն յորինման ժամանակն ու վաւերականութիւնը», «Արարածը Ս. Գրոց մէջ», «Կաթիլը եկեղեցին ի Հայոց», եւս ընտիր գործերովը: Ֆրայբուրգի համալսարանին մէջ թէեւ Վէլէր վարդապետին յանձնուած է միայն «Քրիստոնէական կրօնի ընտաղութեան» (Apologetik) դասաւանդութեան պաշտօնը՝ որ իւր մասնագիտութիւնն է, այսու հանդերձ տարի մը յառաջ՝ գրաբառ հայերէնի գաս ալ տուած է երկու Աստուածաբանութեան ուսանողի — Վերերի ունկեղիւններն իւր դասագիրք գործածելու եւ Kainzի քերականութիւնը. բայց կ'ենթադրուի շատ բան ուղղելով ու սրբագրելով եւ տեսականին հետ գործնականը միացնելով: Երկրորդական արդիւններ կամ միջոցներ ունեցեր են Մէյէի Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique, Գրեմար Երմանի Brevis linguae armeniacae etc. Հիւսիսային Armenische Grammatik, Չալուխեան-Այսնեան Հարց քերականութիւնը, Միսքեանի Lexicon armeno latinum, Եղիշէի վարդապետ պատերազմը, Աւետարան (տպ. Վինն.), «Հանդէս Ամբոթայ», «Հանդէս Հայագիտութեան», Հ. Տաշեանի Մայր ցուցակը, Հ. Ջարբ հանալեանի Մատենագրութեան պատմութիւնը, Եզնկայ Ընդդէմ աղանդոց գիրքը (Թրգմ. Շմիտի), Լաւգլուայի Collection. — Պրոֆ. Վերերի կղերացու աշակերտները՝ որոնք St. Peter կղերանոցին մէջ կը գտնուին, կը կոչուին Friedolin Amann եւ Ernst Irion. Յոգ. Հայագէտը կ'իմացնէ միանգամայն թէ ուսանող մը բաղձանք յայտնած ու ծանուցած է առաջիկայ կիսամական — հայերէն սորվելու:

Լեմբերգի համալսարանին հայերէնի դասատուն լեհահայ վարդապետ մըն է — Davidovicz. Գոմբեշ Վ. Գեւ Նոր՝ անցեալ

կիսամեակին սկսեր և հայերէնի դասախօսութիւնները, Ռւկնդիրներն են՝ Andreas Lukasiewicz, Kajetan Amirowicz եւ Jakob Axentowicz. Այս երեք հայ կղերացուներէն զամբ ունի նաեւ Jakob Moszoro իրաւաբանական բաժնէն, երկու օտարազգիք՝ Joh. Pilczar եւ Andr. Gawronski՝ բանասիրական բաժնէն: Դասախօսութեան ներկայ կը գտնուին եղբր նոյն իսկ արտաքոյ կարգի ունկնդիրներ (Hospitant), ի մէջ այլոց, հայազգի Eduard Bogdanowicz եւ ոչ հայազգի Eduard Tomaszewsky հոգեւորականները, Դաւթեան Վ. Petermannի եւ Kainzի գործն. թերականութիւնները գործածել և իբր գասադիք, վասն զի սկզբնաւորութիւնը պէտք էր ընթերցուածով սկսիլ, իսկականաբար այս գրքերն անբաւական էին, անոր համար «մեր առաջնակարգ թերականն Այսանեան ամէն խնայող մէջ առաջնորդ» ունեցեր է: Բայց որովհետեւ հայերէնուսոց վարդապետին աշակերտներէն ոմանք բանասիրութեան կը հետեւին՝ ոչ թէ ի հետաքրքրութենէ շարժեալ, այլ իրօք իրենց ուսում կ'ուզեն ընել, անոր համար նոր եղած քննութիւններն եւս՝ որչափ հնար է, գործածել է. այսպէս Հիւրշմանի Arm. Stud. Պեղերքընի եւ Մէյէի գրութիւնները, նոյնպէս Բրուգմանի Grundriss են: — Հայերէն դասախօսութեան սկսելուն տակաւին տարի մը չկայ, կ'ըսէ դասաւու վարդապետը, ուստի հիմայ դժուարին է ըսել թէ աշակերտներս որ մասնաճիւղերով պիտի զբաղին, ժամանակաւ թէ շատերն այս ուսման սեր ձգեն եւ աշակերտաց թիւն աճի՝ պատշաճ պիտի ըլլայ զիրենց երկու դասընթացքի բաժնել, վասն զի մինչեւ հիմայ եղած շարաքական 2 ժամը հազիւ կը բաւէ եւ յառաջագեմ աշակերտները միեւնոյն դասին պէտք է որ ներկայ ըլլան:

Մեր Լուսիկ Եւէնի թղթակցէն կ'իմանանք թէ արդէն Ե. տարին է որ Բուդապէստի թագաւորական հոլագ. գիտութեանց համալսարանին մէջ՝ հայերէնի ուսումը կ'աւանդուի եւ այս ուսուցանելու խիփբոլ յանձնուած է եղիսաթմութուպոլսքի, հայազգի Ղուկ. Բարսեղեան ազնուաւոր՝ Ուսուցչապետին: Առաջիկայ ուսումնական տարւոյ՝ առաջին կիսամեակին (1904/5) դասախօսութեանց նիւթը կամ առարկան է եղեր՝ «լատիներէն լեզուին յարաբերութիւնը հայերէն եւ ուրիշ հնդեւրոպական լեզուաց հետ» — Պրոֆ. Բագրուպանեանի այժմեան աշակերտաց անուններն են.

1. Blánár János II. տ. նոր ունկնդ.
2. Lövy Mór II. տ. նոր ունկնդ.
3. Mátusik István III. տ. նոր ունկնդ.
4. Solymos Pál II. տ. հին ունկնդ.
5. Konec Endre IV. տ. նոր ունկնդ.
6. Nagy Kálmán II. տ. հին ունկնդ.
7. Debreczeni Lőrincz II. տ. նոր ունկնդ.
8. Rátvay János V. տ. հին ունկնդ.
9. Kulcsár Endre II. տ. նոր ունկնդ.
10. Csáder Ferencz Miklós III. տ. հին ունկնդ.

Այս հայերէնի հետամուտներն ամէն ալ դասական ուսումնասիրութիւններով կը զբաղին: Իբրեւ դասագիրք գործածած գրքերն են Հիւրշմանի Arm. Gramm. եւ Մէյէի Esquisse. Նոյնպէս զանազան թերթերէ յօդուածներ կամ ուսումնասիրութիւններ, ի մասնաւորի Պետեր. Սուրի Armenianisch und die Nachbarsprachen լեզուաբանական ընտիր գրուածքն եւ ուսուցչապետին Հուրշմ. Եւսիքի մէջ գրած «Ստուգաբանական հետազոտութիւններ» հատածներն են: Պրոֆ. Բագրուպանեանի ունկնդիրները՝ որոնք ամէն ալ օտարազգի են, մեծ դիւրութեամբ ու սիրով կը սորվին հայերէն լեզուն եւ անոր ուսումնասիրութիւնը՝ «չատսիրուն» կը գտնեն եղբր՝ քան թէ ուրիշ լեզուներու: Իսկ ընդհակառակն՝ միեւնոյն համալսարանին հայազգի բազմաթիւ ուսանողները՝ որոնք ամէն ալ մասնաւորաւ են, իրենց մայրենի նախնական լեզուով ամենեւին չեն հետաքրքրուիր. — հայ գաղթականութեան մէջ նշմարուած՝ ծանօթ, դժբախտ երեւոյթ մը: «Իրաւամբ՝ կ'աւելցնեն մեր թղթակցը, Խորենացոյ եւ Հ. Գովրդեանի հետ (տ. ՀԱ. ԺԸ. 325) պէտք է լաւ ու ողբալ գաղթական հայերու ներկայ ողորմելի վիճակին վրայ»:

Հայազգիութիւնն իտալիոյ գրեթէ բան մը չի պարտիր. ըստ այսմ՝ ամենեւին անկախութիւն չունենիր իտալական համալսարաններէն,

Ի ուսուցչապետը միայն օտար ունկնդիրներ ունենալուն պատճառաւ՝ դասնոցան սրտով կը զրէ հետեւեալ ուսանալը:

ՀԱՅՈՑԻ ԵՒ ԱՌԻՆ

Մեծ ցուռ ունի քաղաք Անի,
Հին աստեմը քառ անոռանի,
Յոյն ողորդ մոռնի եւ արդեմ,
Հետացել եւ հայրենիքի:

Հին սիրտը, ո՛ն, ըզիմն նշողն,
Որ սիրուն է օտարներուն,
Փառք հայոց ալ է մոռցուած...
Օգու՛ք մեզ, ալ Տէր Աստուած:

ՂՈՒԿԱՆ ԲԱՎՐՈՒԴԱՆՈՒՄ

բացի Պաղոսայի համալսարանէն, ուր հայագետ մը կայ — Պրոֆ. Teza. Սակայն հոն ալ զԺամանակաւոր հայկական եւ ընդհանրապէս արեւելեան ուսմամբ զբաղելու ըզող չկայ. տիրող տարն է լատիններէն եւ յունարէնը, ինչպէս որ Պրոֆ. Տեշը կը գրէ մեզի Պաղոսայէն:

Մենք կը կարծէինք թէ «Կլիկեան հայերէնի», հեղինակը Գոկոս. Karst շատ մ'աշակերտներ ունեցած պիտի ըլլայ. սակայն հիմա հասու կ'ըլլանք թէ ինչու այս այնպէս եղած չէ: Գոկոս. Կարոտ երկայն ժամանակ աշխատեալ է հիւպատոսական կամ գիւնապետական ծառայութեան պատրաստութեամբ թէպէտ այս խորհրդէն ետ կեցեր է վերջէն, եւ անոր Armenisches Rechtsbuch (Գատաստանագիրք Հայոց) կիսատ թողուցած գործն աւարտելու եւ հրատարակելու: Այսպիսով մինչեւ հիմա վարպետ ըլլալու (Docieren) առիթ չէ ունեցեր, բայց կը յուսայ թէ գործնաւ արեւելեան լեզուներու ու իմանաւորի հայերէնի ուսուցչական կ'ըլլայ: Գոկոս. Կարոտ իւր նմակը կը վերջացնէ սա խօսքերով. «Ես ալ հայերէն նոր ծաղկող բանասիրութեան արտաքոյ կարգի կարեւոր ըլլալուն վրայ համոզուած եմ, եւ մեծապէս կ'ուրախանամ, եթէ ասոր յաջողութեան համար ես ալ նաբարակիտ մը կարենամ աւելցընել»:

Պարիսի հասալսարանին հայերէնի ուսուցչական է Պրոֆ. Meillet, որ հայերէնի հետամուտ երեք աշակերտ ունի: Այս աշակերտներէն մին Կաւկասեան ժողովրդոց բանասիրութիւնը պիտի ուսումնասիրէ, իսկ միւսներուն ընդգրկելի մասնաճիւղերը ծանօթ չեն: Պրոֆ. Մէյէ կ'ըսէ, որչափ կարելի է, աշակերտաց ձեռքը հայերէն լեզուաւ գրուած քերականութիւն կու տամ, հին ու նոր բնագիրներ, նաեւ թերթեր ու լրագիրներ: Բայց ընդհանրապէս Գաղղիոյ մէջ հայերէնով հետաքրքրուող քիչ հոգի կայ:

Ուրիշ առթիւ խօսած ու տեղեկութիւն տուած ենք մի եւնայիի համալսարանին մէջ «առ ոտս» Պրոֆ. Bittner հայագետին սորվող «ապագայ հայերէնագետներուն» մասին (ա. ՀԱ, ԺԵ, էջ 28):

Պրոֆ. H. Pedersen եւս հին հայերէնի դաս տուած է քանի մը տարի յառաջ՝ Կոպենհագիի համալսարանին մէջ: Այս դասախօսութեանց ժամանակը գործածեալ է Պետերսէնի Brevis linguae armeniacae grammatica, littera-

tura, chrestomathia (= Porta linguarum orientalis Էջ. 2.) Պրոֆ. Է. Պետերսէնը չորս ունկնդիր ունեցած է, որոնցմէ մէկը — Bach — առաջին վեցամսական վերջը՝ գաւառներուն մէջ պաշտօն ընդունելով՝ ուսումնաթող կ'ըլլայ, միւս երկուքն ալ այլեւայլ պատճառներով Կոպենհագէն կը հեռանան, որով երկրորդ կիսամական կը մնայ միայն մէկ ունկնդիր — Anders Pedersen. — Վերջէն կը դադարեցնէ դասախօսութիւնները, որոնց կը յաջորդեն Մեծ. Հայերէնագետին այն գեղեցիկ ուսումնասիրութիւնները, — անհամամատել կերպով աւելի օգտակար ու մեծ ծառայութիւն մատուցող մեր մայրենի լեզուին քննութեանը:

Ցարական չկայ թէ կան տակաւին մեզի ծանօթ եւ անծանօթ շատ մը հայերէնի հետաւորներ կամ հազար հայերէնագէտներ, որոնց մասին խօսիլն ապագային կը թողուք: Նաեւ առանձնականներու քով սորվողներ եւ նոյն իսկ — ինքնուսուցիչներ: Այս վերջիններէն յիշենք միայն վիեննարնակ Պր. Julius Rudolf արքունական պաշտօնային, որ հայ լեզուն ինքնօգնութեամբ ուսած է եւ որուն հետ հազիւ մօտ օրերս ծանօթանալու առիթն ունեցանք . . .

Հ. ԿՆՏՐԵ.

ԲՈՎԱՆԴԱԳՈՒԹԻՒՆ

ՌԵՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ԼԵՃՈՒՆԱԿԱՆԱԿԱՆ — Հայերէն եւ դրացի լեզուները. 1:

ՊԵՏՄԱԿԱՆ — Ռուսաստանի կաթողիկոսայ Հայերը. 5:

ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ — Սըջակունի դրամներ — Ժողովածոյը Նապոլի Սըջակունի Պետրովիչ. 9:

ՄԱՏՆԱԿԱՆԱԿԱՆ — Քարտանքներ Եւսեփոս Կեսարացու Քրոնիկոնից մի ին մեղադրում. 15: —

Կոստոյիկ Թաղմանիշ, եւ իւր երկասիրութիւնները. 19:

ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ — Ո՛րչափ ազգային կայ շունգաբայի եւ Դրամսիրականիայի մէջ. 22:

ՇԵՆՍՐԱԶԳՐԱԿԱՆ — Հին հայոց տեղւոյ անունները. 27:

ԳՐԱԿԱՆ — Ապագայ Հայերէնագէտները. 28:

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ ԵՒ ՊԵՏԱՄԱՆԱՏՈՒ ԽՄԱՍԳԻՐ

Հ. ԱՌՈՒՍԵԼ Կ. ՊԱՐՈՆՉ

ՎԻԵՆՆԱ, ՄԻԻԲԱՐԻՆԱՆ 8 ՊԵՐԱՆՆ